

Oruc İbadlı

Müalicə bitkiləri

DƏRMAN BƏDRƏNCİ

Bakı-2009

Redaktorlar: V.S.Fərzəliyev, N.B.Hüseynova

Oruc İbadlı
Dərman bədrənci. Bakı, 2009

Dərman, qida və ətirli-ədviyyəli bitki kimi misilsiz imkanlara malik, əvəzolunmaz əhəmiyyət kəsb edən dərman bədrənci hələ qədim zamanlardan insanlar tərəfindən istifadə olunmuşdur.

Kitabçada bədrəncin bioloji xüsusiyyətləri, əkilməsi, becərilməsi, müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində istifadəsi qaydaları və s. öz əksini tapmışdır.

AMEA-nın müxbir üzvü, b.e.d. O.V İbadlı kitabçanın tərtibində anası Seyid Fatimənin söz boxçasından və Qafqazda apardığı 42-illik tədqiqatlarının materiallarından istifadə etmişdir.

Kitabça geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Onun ərsəyə gəlməsində böyük xidmətləri olan S.N. Kazımovaya, A.O. Nəsimovaya və G.T. Əliyevaya təşəkkürümüzü bildiririk.

© Oruc İbadlı

Dərman bədrəncinin müalicəvi xüsusiyyətləri

*Yüzlərlə xəstələrə şafa vermiş sevimli
anam Seyid Fatimənin əziz xatirəsinə
ithaf edirəm*

Bədrənc (ballı nanə, limonotu, arıotu, balotu, batrinc və s.) - *Melissa L.- Lamiacea* Lindl. – Dalamazkimilər fəsiləsinə aid olub, Aralıq dənizi ölkələrində, Qafqazda və Azərbaycanda bir növü - *M.officinalis L.-* dərman bədrənci yayılmışdır. Melissa sözü latın dilindən tərcümədə «bal» deməkdir. Bitki bal arılarını həddindən çox cəlb etdiyinə görə belə adlandırılmışdır.

Bədrənc əsasən Mərkəzi Avropa ölkələrində, Aralıq dənizi sahillərində, Qafqazda (Kırmıda), Azərbaycanda, ən çox Quba-Xaçmaz, Kür-Araz, Ağdam-Füzuli, Lənkəran-Lerik ərazilərində və Naxçıvan MR-nın rayonlarında geniş yayılmışdır. Bitkiyə ən çox aşağı və orta dağ qurşaqlarında, meşələrin talalarında, kolluqlarda və bəzən bağ-bağçalarda rast gəlinir.

Bədrənc gilli-daşlı, qumsal torpaqlarda, ən çox kolluqların ətrafında bitir. Bədrənc çox qədim vaxtlardan xalq təbabətində istifadə olunur. Qədim əsatirlərdə, Teofrast, Dioskorid, Koeymella və İbn Sinanın əlyazmalarında bitki haqqında geniş məlumatlar verilir.

Azərbaycanın bir çox rayonlarında bitkinin yarpaqlarından mədə-bağırsaq xəstəliklərində, köpməyə, sancılara qarşı geniş istifadə olunur. Təəssüf ki, belə qiymətli dərman və ədviyyat bitkisi öz geniş istifadə imkanlarını tapmamışdır.

Məhz bu nöqtəyi - nəzərdən tərəfimizdən hələ 1973-cü ildə Füzuli rayonun Dövlətkarlı kəndinin Daşyeli dağının

ətəklərindən bitkinin toxumları yığılıb gətirilərək AMEA-nın Mərkəzi Nəbatat Bağının təcrübə sahəsində əkilib becərilməyə başlanmışdır. Hazırda bədrənc bitkisi toxumları, vegetativ orqanları, kökümsovları vasitəsilə asan artıb çoxalır. Yerli iqlim şəraitində bitir, toxumları ilə öz-özünə daha geniş artıb çoxalma qabiliyyətinə malikdir.

Bədrəncin botaniki təsviri

Bu növ Dalamazkimilər (*Lamiaceae*) fəsiləsinin *Melissa* cinsinə aid olub, çoxillik ot bitkisidir. Yerüstü hissəsi (yarpaq və budaqları) limon ətri verir. Gövdəsi düzbudaqlı olub nisbətən tükcüklüdür, hündürlüyü 50-100 sm-dir. Yarpaqları qarşı-qarşıya düzülmüş, saplaqlı yumurtavari formadadır. Yarpağın alt tərəfi bozumtul-yaşıl rəngdədir. Yarpaqları nisbətən iridir, kənarlarında qırmızımtıl nöqtələr hiss olunur. Yarpaq ayasının uzunluğu 8-12 sm, eni 3-4 sm-dir. Çiçəkləri xırda, açıq-bənövşəyi və ya çəhrayıdır. Çiçəkləməsi mayın axırlarından başlayır və iyulun axırlarına kimi davam edir. Yetişmiş meyvələri açıq-qonur rənglidir, diametri 1,5 mm-dir. Toxumları cücərmə qabiliyyətini 2-3 il saxlaya bilir. Bitkinin vegetasiya müddəti 105-125 gündür (şəkil 1).

Şakil 1. Bædrænc bitkisi kolleksiya sahəsində

Kimyævi tærkibi

Kimyævi tærkibinə görə başqa dærman bitkilærinæ nisbætæn yksæk malicævi xususiyyætlæræ malikdir.

Bitkinin yerst zoz hissæsində 0,33%, yarpaq-larında 0,1-0,3%, çiçæklærində 0,04-0,08% efir yağı vardır. Efir yağıнын tærkibinin çox hissæsini (60%) sitral aldehidi tæşkil edir. Bundan ælavæ tærkibində sitronellol, mirsen, geraniol, linalol væ başqa ferhenlær, yarpaqlarında aşı maddælær (5%), qætran, selikli maddælær, qæhvæ, ursol, oleanol turşuları væ 150 mq %-C vitamini vardır. Meyvælærinin tærkibində 20 % piyli-yağı vardır.

İstifadə qaydaları

Bədrəncdən müxtəlif xalqlar ayrı-ayrı xəstəliklərin müalicəsində istifadə edirlər. Bitkinin elmi təbabətdə unudulmasına baxmayaraq, AMEA Mərkəzi Nəbatat Bağında 40 ildən artıq çalışdığım vaxtdan bu qiymətli bitkinin ayrı-ayrı rayonlarda müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunduğunun şahidi olmuşam. Becərilməsi çox da zəhmət tələb etməyən bu qiymətli bitkini unutmaq həqiqətən də bağışlanılmazdır.

Azərbaycanın xalq təbabətində bitkinin yerüstü hissəsinin çay kimi dəmləməsi ürək ağrılarında, qan təzyiqinin aşağı salınmasında, köpmədə, həzm prosesinin nizama salınmasında istifadə olunur. Azərbaycanın bir çox rayonlarında hələ 40-50 il bundan qabaq bədrənc çayı böyrək xəstəliklərində sidikqovucu və iltihabı götürən məhlul kimi daxilə qəbul edilir və yaxud içilirdi.

Azərbaycanın Quba-Xaçmaz bölgəsində yerli əhali bitkinin çiçəklərini toplayıb qurudur, yel və podaqra (oynaq ağrıları) xəstəliklərinin müalicəsində çay kimi dəmləyərək istifadə edirlər.

Respublikanın Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl və s. rayonlarda bədrəncdən hazırlanmış davacatdan oturaq sinir ağrılarının sakitləşdirilməsində, gəyirmənin, hıçqırmanın, ürək ağrıların, sancıların, xüsusən də, taxikardiyanın müalicəsində istifadə edirlər.

Qafqaz regionlarında, xüsusən, Azərbaycan və Gürcüstanda bitki geniş istifadə olunur. Gürcü dilində bitkiyə «Barambo» deyilir. Gürcüstanda bitkinin dəmləməsi və cövhərindən sidikqovucu, tərlədici vasitə kimi istifadə edilir.

Arı şanlarından məhsul yığılarkən arı sancmasın deyə bədənə, ələ və üzə bədrənc suyu çəkirlər. Arının beçəvermə vaxtı qaçıb dağılmasının qarşısını almaq üçün bitkinin suyundan istifadə edirlər. Nəticədə təzə beçə topa şəkildə təzə yeşiyə yığılır.

Orta Asiya təbirləri isə bitkinin yarpaqlarının və çiçəyinin həlimindən qanazlığı, mədə ağrıları, əsəb sisteminin möhkəmləndirilməsi, ürək fəaliyyətinin nizamlanması, sidikqovucu, ürəkkeçmədə, başgicəllənməsində, qadınların ana halının (aybaşının) ağırlı keçməsi və gecikməsində, oynaqlarda maddələr mübadiləsinin pozulması zamanı əmələ gələn şişlərin (podaqra) müalicəsində istifadə edirlər.

Bolqar təbirləri isə bədrəncdən ağrıkəsici, əsəb sisteminin sakitləşdirilməsi, iştahgətirici, yuxusuzluğa qarşı, dəri səpgiləri, ağırlı aybaşı, eyni zamanda diş ətinin ağrısı və qanamasında istifadə edirlər. Bunun üçün 8-10 qr. xırda doğranıb, qurudulmuş yarpaqları 500 ml qaynadılmış suya töküb 30 dəqiqə ağızbağlı saxlayır, sonra süzüb yeməkdən qabaq, acqarına, gündə 3 dəfə 1 xörək qaşığı qəbul edirlər.

Fransız təbirləri isə bitkidən sakitləşdirici, tutmalara (spazmalara), qulaqda əmələ gələn küyə qarşı, ürək əzələlərinin möhkəmləndirilməsində, yarasagaldıcı, mədə ağrılarında, əsəb gərginliyi, başın gicəllənməsi, və s. xəstəliklərin müalicəsində istifadə edirlər.

Bunun üçün 20-50 qr. qurudulmuş yarpaqları 1 litr qaynadılmış suya tökür, 30 dəqiqə dəmlədikdən sonra gündə 3 dəfə, acqarına 200 ml qəbul edirlər.

Avstriya əcazçıları bitkinin ev əczaxanası kimi təzə-tər cövhərindən mədə-bağırsağ ağrılarında, bağırsağ köpmələrinin qarşısının alınmasında istifadə edirlər.

Polşa təbibləri bədrənci oturaq sinir ağrıları zamanı pişikotu (valerian) kökü əvəzinə istifadə edirlər.

Bədrəncin ətirli yarpaqları spirtli və spirtsiz içkilərin hazırlanmasında («Sartrez», «Beneduktun», «Yero-qoviç») geniş istifadə olunur.

Qədim şərq təbabətində bağırsaq çöplərinə və sancılına qarşı 20 qr. qurudulmuş bədrənc yarpaqlarının qaynar suda dəmləməsindən istifadə olunurdu. Yaxud 2 çay qaşığı bədrəncin qurumuş yarpağından 50 qr. götürüb üzərinə 40%-li spirt əlavə edərək 7 gün qaranlıqda saxladıqdan sonra süzmək və həmin cövhərdən 1 çay qaşığı götürüb 40 ml qaynanmış suda həll etməklə gündə 3 dəfə yemək vaxtı qəbul etmək çox faydalıdır.

Ruh düşkünlüyünə və sarsıntıya qarşı istifadəsi

Bir çay qaşığı qurudulmuş bədrənc yarpağı, 1 çay qaşığı qurudulmuş dağ keşnişi otu, 1 çay qaşığı doğranmış limon qabığı, 2 ədəd mixək toxumunu yaxşı-yaxşı əzərək qarışdırıb, üzərinə 1 litr qaynanmış ılıq su əlavə edilir. Qarışığı qaranlıq yerdə 14 gün saxlamaqla, 3 gündən bir çalxalamaq və 3 qat tənzifdən süzmək lazımdır. Hazırlanmış məhlul səhər, axşam bir çay qaşığı çayla birlikdə içilməlidir. Müalicə 21 gün davam etdirilməlidir.

Kəskin qastrit (mədə iltihabı) ağrılarına qarşı istifadəsi

Bədrənc və nanənin hərəsinin qurudulmuş yarpaqlarından 1 çay qaşığı, 4 çay qaşığı birəotunun qurudulmuş çiçəyini, 2 çay qaşığı kətan toxumunu 0,5 litr

qaynanmış suya tökür və vam odda 5 dəqiqə qaynadırlar. Sonra ağzını qapaqla örtüb 30 dəqiqə saxlayır və süzürlər. Hazırlanmış qarışıqların məhlulu gündə 6 dəfə, yeməkdən 15 dəqiqə əvvəl 80 ml qəbul edilməlidir.

Mədə turşuluğunun aşağı olmasına qarşı istifadəsi

Qurudulmuş bədrənc yarpağının, dərman çobanyastığı çiçəyinin, dağkeşnişi otunun, ətirli şüyüdün yarpağının və acı yovşanın yarpağının hərəsindən 1 çay qaşığı götürüb qarışdırır və 2 stəkan qaynar suya töküb 20 dəqiqə dəmləyirlər. Sonra süzüb gündə 3 dəfə yeməkdən əvvəl, 2 xörək qaşığı qəbul edirlər. Əgər gecələr ağrıdan yata bilmirsinizsə onda axşam yatmadan əvvəl, səhərlər isə acqarına qəbul etmək məsləhətdir.

Ürək ağrılarında, qan təzyiqinin aşağı salınmasında istifadəsi

Bədrəncin qurudulmuş yarpaqlarından 8 çay qaşığı götürüb, 2 stəkan qaynar suda ağzı bağlı çini qabda dəmləyirlər.

Məhlulu süzür və yeməkdən əvvəl gündə 3 dəfə 2 xörək qaşığı qəbul edirlər.

Diş və diş əti xəstəliklərində istifadəsi

Bitkinin qurudulmuş yarpaqlarından 4 xörək qaşığı götürüb, 500 ml suda 1-3 dəqiqə qaynadır və süzürlər. Süzüntünün qalığını xırdalayıb təmiz tənziyə bükərək ağrıyan yerə qoyurlar. Süzülmüş məlhəmlə (maye) ağzı 2-3 dəfə qarqara edirlər.

Çibən tipli yaraların müalicəsində istifadəsi

Bədrəncin qurudulmuş yarpaqlarından 1 xörək qaşığı götürüb 200 ml qaynar suda 1 saat dəmləyir və sonra süzülür. Məhluldan gündə 3 dəfə 50 ml, acqarına 15 gün qəbul edirlər.

Oynaq ağrıları, iflic zamanı istifadəsi

Bitkinin cövhərindən 2 xörək qaşığı götürüb üzərinə 3 xörək qaşığı 40% -li spirt və ya araq əlavə edib, 7 gün, hər gün 10 dəqiqə çalxalamaqla qaranlıq yerdə saxlayırlar. Hər gün 3 dəfə 1 xörək qaşığı, yeməkdən əvvəl qəbul edirlər.

Bədrəncin kulinariyada istifadəsi

Kətə və qutab. İki dəstə təzə-tər bədrənci xırda –xırda doğrayıb, üzərinə hərəsindən 1 dəstə olmaqla soğan, dağkeşnişi, boyana (razyana) doğrayıb qarışdırırlar.

Doğranmış göyərtilərə turş nar dənələri və yaxud azacıq isladılmış zoğal qurusu (müxəşşər, axta) əlavə edilir. Hazırlanmış göyərti və turşu qarışığından kətə və ya qutab bişirilir. Çox dadlı və ləzətli olur, eyni zamanda mədəbağırısaq, əsəb, qan təzyiqi və diş ətinin iltihabına qarşı xeyirdir.

Buğlama və ya balva. Hərəsindən bir dəstə olmaqla bədrənc, soğan, dağ keşnişi, razyana, əvəlik götürüb yuyur, yaxşı-yaxşı doğrayırlar. Doğranmış göyərtiləri emallı qaba tökərkən çalışmaq lazımdır ki, tavanın dibinə bir qat göyərti, üzərinə bir qat turşu və bir qat da düyü tökülsün. Bu bir neçə qat ola bilər. Sonra üzərinə bir stəkan su əlavə edib ağız

qapaqla örtürlər. Yemək qaynayan vaxt üzərinə hər kəs öz zövqünə uyğun 50-150 qram yağ əlavə edə bilər. Buğlama vaxt odun üzərində 25-40 dəqiqə bişirilir. Tam bişmə düyü ilə yoxlanılır. Düyü bişibse, yemək hazır hesab olunur. Çox faydalı və ləziz yemək olub, mədə-bağırsağ, yaddaş zəifliyi, sidikqovucu və bir çox xəstəliklərə qarşı xeyirlidir.

Dovğa. Ailə üzvlərinin sayını nəzərə alaraq müəyyən qədər bədrənc, quşəppəyi, quzuqulağı, dağkeşnişi, cincilimi götürüb doğrayır və zövqə uyğun duzlayırlar. Sonra qatığı bərabər nisbətdə su ilə qarışdırıb ondan bircinsli maye hazırlayırlar. Doğranmış göyərtilərin həcmində qazan götürüb qarışıq qatığı ora tökür və odun üzərinə qoyurlar. Sonra göyərtiləri töküb qaynayana kimi çömçə və ya taxta qaşığıla qarışdırırlar ki, dovğa çürüməsin.

Zövqə uyğun olaraq noxud, un, düyü də əlavə olunur. Bu cür hazırlanmış dovğa yatmadan 1 saat əvvəl ılıq halda bir stəkan içildikdə köpməyə, qızcırmaya qarşı kömək etməklə, rahat yuxu gətirir və insanın əsəblərini sakitləşdirir.

Bədrəncin toplanması, qurudulması və saxlanması qaydaları

Bitkinin istifadə üçün əsas yararlı orqanı yarpaqları və uc zoğlarıdır. Onları çiçəkləməyə az qalmış iqlim şəraitindən asılı olaraq may ayının 15-dən iyun ayının 15-dək tədərük etmək lazımdır. Yarpaqları çox zərif olduğundan toplanan kimi solmağa başlayır. Ona görə çalışıb onları tez qurutmaq lazımdır.

Toplanmış yarpaqlar təmiz ağ kağız üzərinə sərilir. Çalışmaq lazımdır ki, gün şüaları birbaşa təsir etməsin. Günəşırı yarpaqları çevirir, quru hissəni alta, alt hissəsini isə üstə qoymaq şərti ilə yarpaqlar tam quruyana qədər

çevirməni davam etdirirlər. Əgər əl vuran kimi ovulursa, toplamaq lazımdır.

Qurumuş yarpaqları 1 litrlik işıq keçirməyən bankalara doldurub ağzını qapaqla bağlayıb istifadə etmək üçün saxlayırlar. Yaxşı qurudulmuş yarpağı 2-3 il saxlamaq mümkündür. Əgər yarpaqlar yaxşı qurumasa tədarük olunmuş məhsula qurd düşər və yaxud kiflənilib öz keyfiyyətini itirər.

Bədrəncin becərilməsi

Qulluğa bir o qədər tələbkar olmayan bu bitkinin əkilib becərilməsi çox da zəhmət tələb etmir. Bitkinin əkilməsi üçün torpaq nisbətən yüngül, qumsal olmalıdır. Sahə açıq və gündüşən yerdə seçilməli, küləkdən qorunması üçün tədbir görülməlidir.

Bitkini əkmək üçün torpağın düzgün hazırlanması əsas şərtlərdən biridir. Seçilmiş sahə daş-kəsək, şüşə qırıntılarından, əlavə tullantılardan təmizlənməli, sahə 25-30 sm dərinliyində bellənməlidir. Yaxşı hazırlanmış torpaqda bitkini 8 il bir yerdə becərmək mümkündür.

Daha yaxşı məhsul götürmək üçün əkin qabağı hektara orta hesabla 40-50 ton peyin, 40-50 kq azot, 50-60 kq fosfor, 25-30 kq kalium gübrəsi verilir. Gübrələr payızda verilməlidir. Gübrələrin 50% -ni isə vegetasiya müddətində yemləmə şəklində vermək məsləhətdir.

Bədrənc toxumları, yaşıl qələmləri ilə və kökümsovlarının bölünməsi yolu ilə çoxaldılır.

Toxumla çoxaldılması

İsti şitillikdə. Toxumları əkməzdən əvvəl ləklər düzəldilməli, ləklərə 1 m^2 -ə 15 qr azot, 30 qr fosfat və 15 qr kalium kübrəsi verilməlidir. Yaxşı olar ki, 10-20 kq yanmış mal peyini verilsin. Sonra ləklər 20-30 sm dərinliyində bellənir və dırınıqlanır. Toxumların əkilməsi payız və yazda aparılır. Payız səpinini isti şitillikdə, şüşəbəndlərdə hərərət $18-20^\circ$ olduqda, xüsusi düzəldilmiş yeşiklərdə 1:1 nisbətində peyin, qum, torf və torpaq qarışığında aparmaq məsləhətdir. Səpin dərinliyi 0,5-1,5 sm olmalıdır. Səpin normasına görə 0,8-1,0 qr toxum 1 m^2 sahəyə səpilməlidir. Səpilmiş toxumlar 6-8 gündən sonra cücərməyə başlayır. Toxumlardan cücərmiş cücərtilərin sil yarpaqları əmələ gəldikdə onu seyrəltmək lazımdır. Sonrakı qulluq qaydaları əkilmiş bitkini vaxtılıq vaxtında suvarmasından, diblərinin yumuşaldılmasından, alaqdan təmizlənməsindən ibarətdir. Daimi yerinə əkilmiş bitkilərdə bitki arasına məsafə 50-60 sm olmalıdır. Bitkinin daha yaxşı böyüməsi üçün ona yemləmə məqsədi ilə üzvü və mineral gübrələr verilməlidir.

Açıq şəraitdə. Açıq şəraitdə toxumları vaxtında və yığılıqdan sonra dərhal səpmək daha yaxşıdır. Bədrəncin toxumlarını çox saxladıqda cücərmə qabiliyyəti aşağı düşür. Toxumlar açıq şəraitdə yazda səpilir. Havaların hərərəti $20-21^\circ$ olduqda səpini aparmaq olar. $2,5 \times 1,5 \text{ m}$ və $3 \times 2 \text{ m}$ ölçüdə xüsusi ləklər düzəldilir. 1:1 nisbətində yuyulmuş dəniz qumu, torpaq və torf qarışığı, 1 m^2 sahəyə 15 qr azot, 30 qr fosfor, 15 qr kalium kübrəsi və 10 kq yanmış peyin qataraq ləklərə səpilir. Sonra onu 20-25 sm dərinliyində belləyir və dırınıqla yaxşı-yaxşı hamarlayırlar. Toxumları səpməzdən əvvəl 25-30 dəqiqə ilıq suda saxlayırlar. Sağlam olmayan toxumlar suyun üzərinə çıxır. Toxumlar tam islanandan sonra suda batır. Batmayan toxumları yığıb

kənarlaşdırırlar. Sonra xüsusi bağ kətməninin (bir tərəfin ucu nisbətən ensiz, digər tərəfi isə enli) ensiz tərəfi ilə 3-4 sm dərinlikdə şırımlar açılır. Şırımların içərisi su çiləyənlə yüngülvarı isladılır. Toxumlar şırımların içərisinə səpilir. Üzərinə 1-1,5 sm qalınlığında əvvəlcədən hazırlanmış və narın ələkdən keçirilmiş 1:1 nisbətində münbit torpaq, çay qumu və torf qarışdırılmış torpaq əlavə edilir. Sonra narın gözlü su çiləyənlə suvarılır. Səpilmiş toxumlar 10-12 gündən sonra cücərməyə başlayır. Sonrakı qulluq tədbirləri suvarma, alağ otlarından təmizləmə, dibinin yumuşaldılmasından ibarət olur. Cücərtildə əsl yarpaqlar formalaşan vaxt onları istənilən sahəyə və ya daimi yerinə köçürmək məsləhətdir.

Vegetativ üsulla çoxaldılması

Vegetativ üsulla çoxaldılması bitkinin nisbətən yoğunlaşmış 1,-3- illik yaşıl qələmləri vasitəsilə aparılır.

Çiçəkləməyə az qalmış və çiçəkləmə vaxtı bitkidən tumurcuq olan qələmlər kəsilib götürmək, 1-2 gün suda saxladıqdan sonra onları yuyulmuş narın dəniz qumunda əkmək məsləhətdir. Yaxşı olar ki, qələmlərin üzərində 1-2 göz və yaxud tumurcuq olsun. Kəsilmiş qələmin uc hissəsi çəpinə, alt hissəsi, yəni quma basdırılan hissəsi isə düzünə kəsilir. Kəsilmiş qələmlər yuyulmuş qumda 1 göz torpağın altında qalmaq şərti ilə əkilir.

Əkilmiş qələmlər vaxtaşırı suvarılıb lazimi qulluq göstərildikdə yaxşı inkişaf edib böyüyürlər. Düzgün aqrotexniki qulluq edildikdə 1-ci ili çiçək açıb toxum verirlər. Bu qayda ilə bir ana bitkidən 10-12 qələm almaq mümkündür.

Kökümsovların bölünməsi ilə çoxaldılması

Bu üsulla çoxaltma ən asan və əlverişli üsullardan biridir. Bitki kökümsovların bölünməsi yolu ilə çoxaldıldıqda, tez çiçək açır və toxum verir, lakin toxumla çoxaldılmadan fərqli olaraq çoxsaylı əkin materialı əldə etmək mümkün olmur.

Şəkil 2. Çoxaltmaq üçün kökümsovlu bədrənc

Kökümsovların bölünməsi yolu ilə əsasən 3,-5- illik ana bitkidən istifadə etmək daha məqsədəuyğundur (şəkil 2.).

Bitki olan sahə yaxşı suvarılır, bir gün keçdikdən sonra, çoxaltma üçün nəzərdə tutulan bitki çıxarılır. Kökümsovları

iti bıçaq və ya bağ qayçısı ilə kök boğazı zədələnməmək şərti ilə üzərində olan göz tumurcuqlarının sayına görə 4-6 hissəyə ayrılır. Çalışmaq lazımdır ki, bölünmüş hər kökümsovun üzərində 1-2 zoğ qalsın. Ayrılmış əkin materialları kök hissəsi yoxdursa, onu bir az kəsib azaltmaq və seyrəltmək məsləhətdir. Bitkinin daha yaxşı bitməsi üçün yerüstü zoğ hissəsində azacıq seyrəltmə və yaxud ucurma aparılmalıdır. Hazırlanmış əkin materialı daimi yerinə əkilir. Bu qaydalara əməl edilməklə əkilmiş bitki 1-2-ci ildən başlayaraq çiçək açıb toxum verir.

Çox qiymətli ədviyyat bitkisi sayılan dərman bədrənci qidalılığına, dərman əhəmiyyətinə görə birincilər sırasında olmağa layiqdir. Əfsuslar olsun ki, Bakı bazarlarında ədviyyat bitkiləri arasında bu qiymətli bitkiyə rast gəlmək mümkün deyildir. Dünyanın bir çox ölkələrində ləziz yemək, məzə (delikates) sayılan və neçə illərdir ki, təbliğ etdiyimiz dərman bədrənci Azərbaycanda ədviyyat bitkiləri arasında öz layiqli yerini tapmamışdır.

Məqsədli şəkildə yazdığımız bu kitabçada dərman bədrənci haqqında hərtərəfli məlumat verdik. Əkin materialına ehtiyacınız olarsa, AMEA-nın Mərkəzi Nəbatat Bağına müraciət edə bilərsiniz.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov A. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı, «Lider» nəşriyyatı, 2004, 728 səh.
2. Əsədov K. S., İbadlı O. V. Yabanı qida bitkiləri. Bakı, 1989, 95 səh.
3. Əsgərov A. Azərbaycanın ali bitkiləri. Azərbaycan florasının konspekti. III cild. Bakı, «Elm», 2008, səh.34
4. Həsənov Z., Əliyev C., Qasimov V., Əlizadə S., Məmmədova M., İdrisov H., Süleymanova Y. Meyvə və tərəvəz bitkiləri. Bakı, «AGAHİ» nəşriyyatı, 2000, 224 səh.
5. Həsənov Z. M. Pomoterapiya (Meyvələrlə müalicə). «Gəncə poliqrafiya» ASC. Gəncə, 2007, 89 səh.
6. İbadlı O. V., Ağamirov Ü. M., Bayramov A. Ə. Gülçülük. Bakı, «Ozan», 2003, 224 səh.
7. İbadlı O. V. Müalicə bitkiləri. Soğan. Bakı, «Çıraq», 2002, 16 səh.
8. İbadlı O. V. Müalicə bitkiləri. Zəfəran. Bakı, «Çıraq», 1999, 16 səh.
9. İbadlı O. V. Zəfəran (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində), Bakı, «Tural» NPM, 2005, 28 səh.
10. İbadlı O.V. Müalicə bitkiləri. Qulançar və ya Mərəçüyüd. Bakı, «Tural» NPM, 2005, 24 səh.
11. İbadlı O.V. Müalicə bitkiləri. Çiriş. «Tural», NPM, 2005, 16 səh.
12. İbadullayeva S. C., Cəfərli İ. Ə. Efir yağları və aromaterapiya. Bakı, «Elm», 2007, 116 səh.
13. Qasimov M. Azərbaycanın ədviyyat bitkiləri. Bakı, 1992, səh.126-129.

14. Qurbanov E. M. Ali bitkilərin sistematikas1. Dərslik. Bakı, «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2009, 420 səh.

15. Nəbatat terminləri (azərbaycanca- rusca) və bitki adları (azərbaycanca-latinca-rusca-ingiliscə), (latinca-azərbaycanca-rusca-ingiliscə) lüğəti. I cild, Bakı, «Elm», 2008, 328 səh.

16. Nəbatat terminləri (rusca- azərbaycanca) və bitki adları (rusca-azərbaycanca-latinca-ingiliscə), (ingiliscə-azərbaycanca-latinca-rusca) lüğəti. II cild, Bakı, «Elm», 2008, 352 səh.

17. Talıbov T. İbrahimov Ə. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasının taksonomik spektri (Ali sporlu, çılpaqtoxumlu və örtülütoxumlu bitkilər). «Əcəmi» NPB, 2008, 364 səh.

18. Алекперли Ф.У. Тысяча и один секрет Востока. Баку, Изд-во «Нурлан», 2008, 490 стр.

19. Декоративные травянистые растения для открытого грунта. Том 1, 2, Изд-во «Наука», 1977

20.Ибадлы О.В. Конспект геофитов Кавказа. Баку, «Турал» ИПЦ, 2005, 64 стр.

21. Касумов Ф. Ю. Эфиромасличные виды рода *Thymus* флоры Кавказа и пути их рационального использования. Автореф. дис.... док. биол. наук. Баку, 2006, 49 стр.

22. Коволева Н.Г. Лечения растениями. Изд-во «Медицина». 1971, 349 стр.

23. Флора Азербайджана . Изд-во АН Азерб. СССР. Т.VI, Баку, 1957, стр.21

24. Флора СССР, Т.21, М., Л., 1954, стр.411

25. Черепанов С. К. Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР). Русское издание, Мир и семья, 1995, 992 стр.